

ETEN EN DRINKEN IN JAVA

NA 1600

H.I.R. Hinzler

2006

VERANDERINGEN

CHINESE INVLOEDEN

- Vestiging van (Moslim)Chinezen aan kusten van Java
- Oudste bron Java: inscriptie van Balawi, 1305 AD, er zijn juru cina, hoofden der Chinezen
- Er wordt Chinees muntgeld gebruikt om belasting te betalen, pisis.
- Oudste inscripties: Bendorari (1360 AD?), Paguhan (1416 AD), Traylokyapuri IV (1486 AD)

EXPEDITIE KUBLAI KHAN naar Java

- Eerste keizer van de Yuen dynastie, afkomstig uit Mongolië
- Gezantschappen, o.a. naar Java om onderwerping te vragen; uitnodiging koning om naar China te komen; bij weigering: gewapend conflict
- 1280 1e proclamatie; 1281 verzoek aan koning; 1289 crisis, koning Krtanagara zendt Chinese gezant Meng K'i met 'geschonden gelaat' terug.
- Val van de koning van Singhasari, Krtanagara
- 1292 strafexpeditie naar Java, Chinezen verslagen; deel Chinese troepen blijft waarschijnlijk achter
- Opkomst nieuwe dynastie: Majapahit

EXPEDITIES CHENG HO/ZHENG HE

- 1405-1433
- Bronnen: Ma Huan, Ying-yai Sheng lanb
- Fei Hsin, Hsing-chá Sheng-lan
- Ming shih, geschiedenis van de Ming dynastie

EXPORT EN IMPORT VAN PLANTEN, DIEREN, GOEDEREN

- Lotus, papyrus, rijst, Hibiscus R. Sinensis, gele appel, banaan, suikerriet, katoen, bamboe, kokospalm naar Australië, Hawaï, N. Amerika en Z. Amerika
- Bepaalde soorten taro, yam en de zoete aardappel en gewone aardappel, mais, tabak, tomaat, papaya, ananas, amarant naar China
- Aziatische kip (blauwe eieren), paard, hond, Tatu (Chinees zwijn), van China naar Z. Amerika, Mexico, Z. Afrika, ZO Azië
- Kangaroo, giraf, zebra, kameel, hippopotamus naar China
- (Info: Gavin Menzies, 1421, ed. 2003, appendix I: 539-542)

Chinese jonk

Wat aten de Chinezen aan boord?

- Varken, hond, kikkers (gehouden in emmers), rijst, sojabonen (tahu en tauge, gekweekt in emmers), gierst, graan, citrus vruchten, kokosnoten, kool, knollen, bamboelootjes, gefermenteerde vissaus, gedroogde kruiden, specerijen, mie, suikerriet, gepreserveerde groente, gecarameliseerde en gedroogde vruchten, peren, vis (vers, gezouten, gefermenteerd)
- Bamboe loten en druiven werden bewaard onder zand
- Eetbare planten aan boord gekweekt in potten
- Getrainde otters (in paren) lokten vissen in netten
- Scheepshonden joegen op de scheepsratten
- Arseen om luizen en insecten te doden en plantengroei te bevorderen

Dranken

- Groene oolong en rode thee als blad en geperst
- Rijstwijn (jiu). Wijn werd aan boord gedestilleerd in likeur, brandewijn en azijn
- Ze destilleerden water

Chinese gastarbeiders

- 1625 Chinezen in Amboina
- 1631 100 koppen Chinezen in Amboina, ze betaalden kostgeld (Rumphius 1678: 54, 83)

ISLAMITISCHE INVLOEDEN

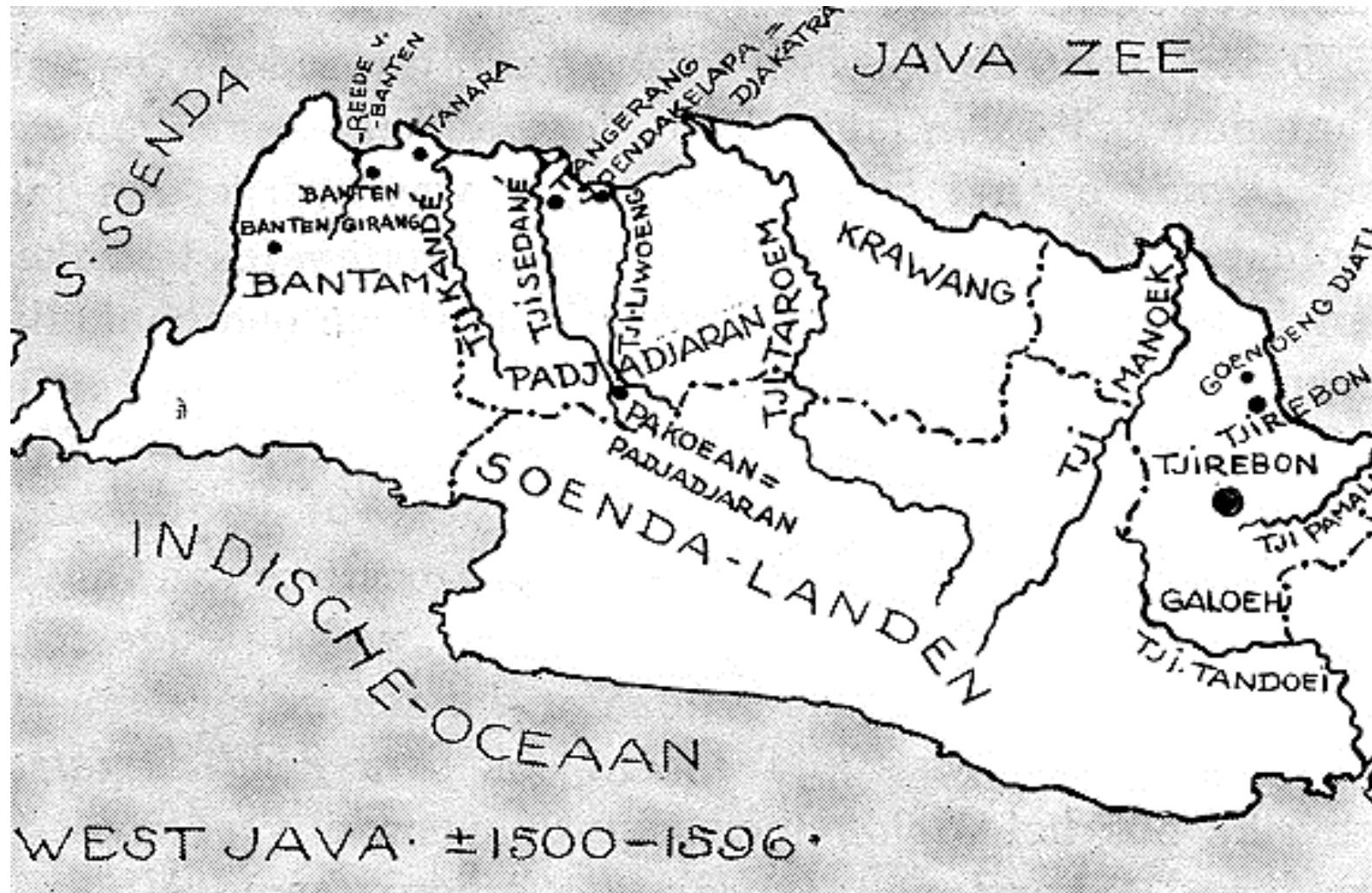
ISLAMITISCHE INVLOEDEN

- Rond 1290, Noord Sumatra
- 1292: Marco Polo vermeldt Islamitschachtig staatjes in Sumatra: Perlak, Lamuri/Aceh, Samudra
- 1297 grafsteen Malek-al-Saleh, leider van Samudra
- 1286 Samudra zendt gezantschap naar China; is nog niet Islamitisch

Midden Java- vroege Islamitische centra

West Java – vroege Islamitische centra

EUROPEANEN NAAR INDIË

VOOR DE 15E EEUW

- 1271 Marco Polo uit Venetië
- 1471 Portugezen naar spijseilanden en W. Kust India
- 1492 Columbus naar Indië, kwam in 1493 in Zuid Amerika aan

16E EEUW

- 1588 Magellan, Portugees werkt voor Spanje; West route, Pigafetta mee als kroniekschrijver
- 1521 1e Engelse expeditie
- 1529 Spaanse koning verkoopt 'rechten op de oost' aan Portugal
- 1577 Engelse expeditie onder Drake, west route, naar Ternate
- 1583-1591 Engelsen, Fitch via Goa en Malakka
- 1588 Drake overwint de Armada; T. Cavendish
- 1591 J. Lancaster, geen succes
- 1595 1e Nederlandse expeditie, Jan Huygen van Linschoten, naar Sumatra en Banten; Itinerario van Cornelis Houtman 1596; Rodenburg blijft achter op Bali, opgehaald in 1601
- 1598 2e Nederlandse expeditie
- Tussen 1595 en 1602 65 Ned. Schepen tegen 46 Portugese

Schepen voor Bantén, 1597

Magnus Alexander postquam penetravit ad INDOS. Moes eadem nocte luci nate-jana Cupido Tandem post longi completum itaeris orbem AFRICE a extrema suprema parte IAPHETI
Ravennae natus et cecidit TADEORAN F. D. ite anales VASCO GÁMÉUS. D. D. Divisio huius mundi candida. D. D. a. n. 1597.

1595 ETEN AAN BOORD

- Mee uit Holland: bisquyt (schimmelt, bederft)
- Bier (bederft), water (stinkt)
- Boter (smelt)
- Stokvis
- Onderweg gekocht
- Sinaasappels, citroenen, limoenen tegen scheurbuik (Kaap de Goede Hoop, Madagaskar)
- Krabben, zeehoorn, verse vis, gedroogde en verse wijs
- Varkens, spek, schapen, os
- Victualiën, drank

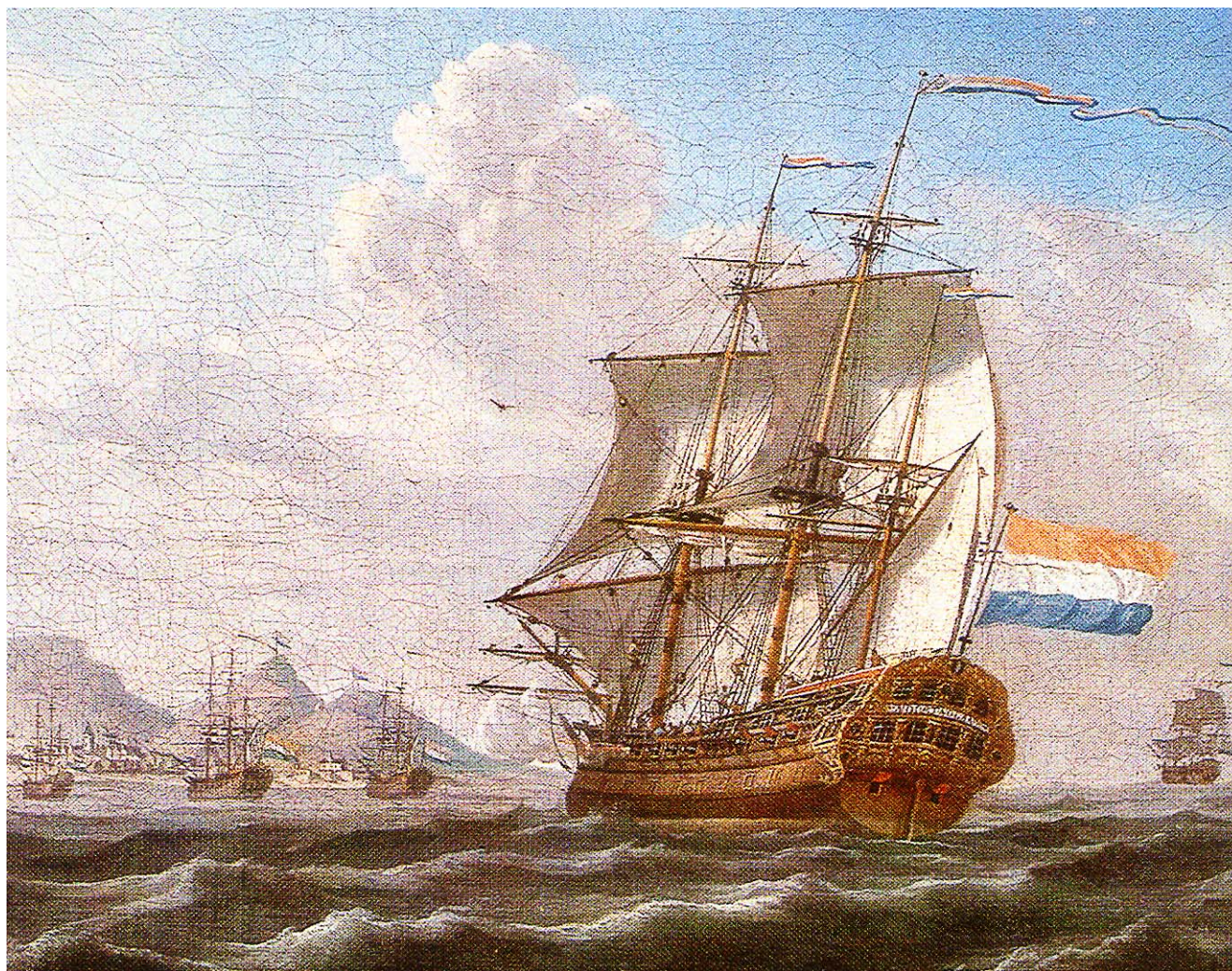
1595 ETEN AAN LAND IN INDIË

- Banket op Javaanse wijze in Banten
- Durian, sterke reuk als gebraden of verrotte ui; sommigen vinden het lekker

17e EEUW

- Nederlanders en Engelsen
- 1601-1603 Engelse expeditie onder Lancaster, via Aceh; diner bij sultan. Gouden schotels. Lancaster kan niet tegen de arak, hij lengt het aan met water
- 1602 VOC opgericht
- 1604 Engelse expeditie via Banten naar Ambon; Hollanders hadden inmiddels Portugezen verjaagd
- Colthurst uitgenodigd voor diner in Neira door Hollanders; hij neemt zijn eigen chicken pie mee, want hij houdt niet van Hollands eten.

VOC schip

17-18e EEUW

Rumphius en Valentijn

- Rumphius, George Everhard (1628-1702), vanaf 1653 in Oost Indië (Amboina)
- Verslag van de oorlogen in Ambon, 1678, herschreven in 1687
- Amboinsche Rariteitenkamer, 1705
- Amboinsche Kruid-Boek, 1741
- Herbarium Amboinense, 1750
- Valentijn, François (1666-1727), predikant in Oost Indië
- Bewerkte onuitgegeven werk van Rumphius maar publiceerde het onder zijn eigen naam
- Oud- en Nieuw Oost Indië (1724-1726)

ETEN AAN BOORD

- Scheepsbeschuit
- Gedroogde erwten, gort, rijst
- Spek, zout vlees, schaap, buffels water.
- Appel-sinas, limoenen
- Arak, masak, padiebier, wijn
- Toebak en Ternataanse bonkes roken
- Rode barber = rabarber
- Lekkere spijs en drank wordt er niet gegeten
- Paradijs, daar vloeit honing, melk en rijst

masak

- Warme alcoholische drank met eieren en nootmuskaat

arak

bonkes

- Lichte sigaren, lokaal, bijvoorbeeld in Ternate, gemaakt

Europese handelsproducten

- Nootmuskaat
- Foelie
- Peper
- kruidnagelen

nootmuskaat

Zwarte peper, *Piper nigrum*

Kruidnagel

NIEUWE PRODUCTEN EN
GERECHTEN
inheemse markt

SOJA

KEDELÉ

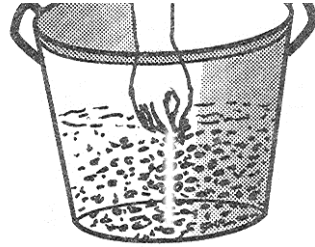
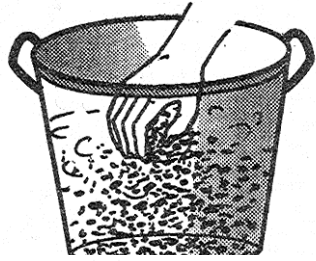
- Tamil woord, kadalèi, peulvrucht (Soya hispida), gekookt vaak uit de hand gegeten (Kawi Balineesch Nederlandsch Wb Van der Tuuk, 1897)
- Rumphius

Herkomst China

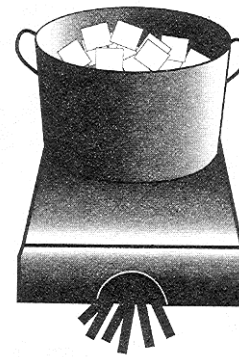
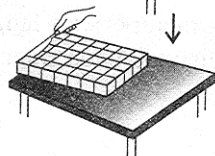
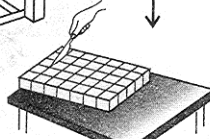
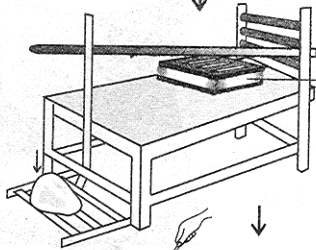
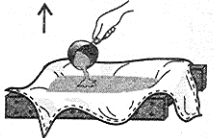
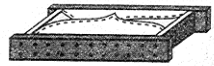
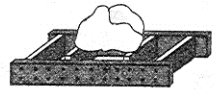
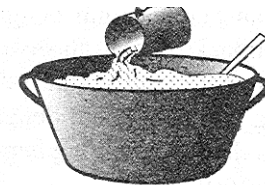
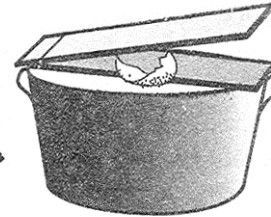
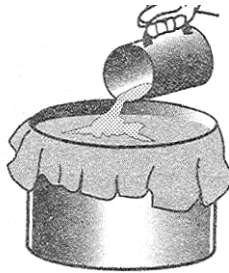
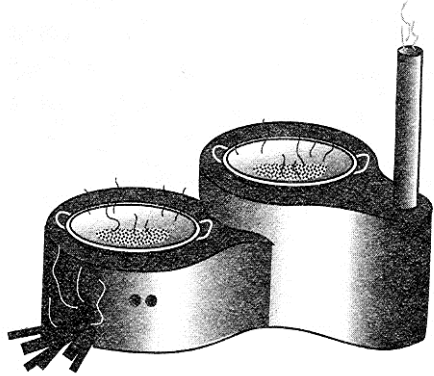
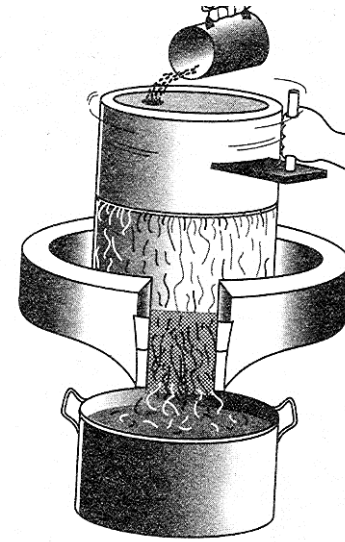
- Al 300 BC bekend in China. Tao genoemd
- sojaboon nog niet genoemd in Oud Javaanse bronnen
- 13e eeuw: Zhou Dagan is in Cambodja: nog geen soja
- 1653, Rumphius in Amboina: inheemse bevolking: struikjes met peul en al gekookt, boontjes eruit halen. Eten, bitter
- Minder bitter als men boontjes roosterde
- Chinezen maken er plat deeg van dat in zon werd gedroogd en bij vlees en kip werd gegeten.
- 1815: Serat Centhini uit Solo: Javanen maakten tempe
- 1908: Sojaboon in India geïntroduceerd

Wat deed men ermee?

- Chinezen: tahu maken
- Nog uitzoeken en bewijzen: begonnen de Javanen begin 19e eeuw met het maken van tempé, of was het ook Chinees, Zuid Chinees

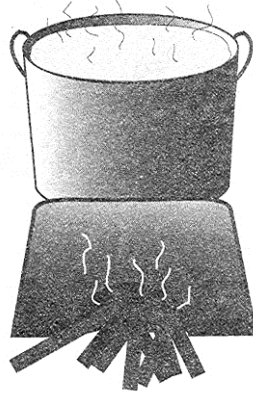
tahu

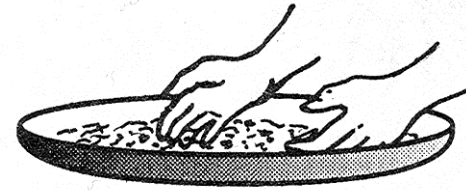
tempé

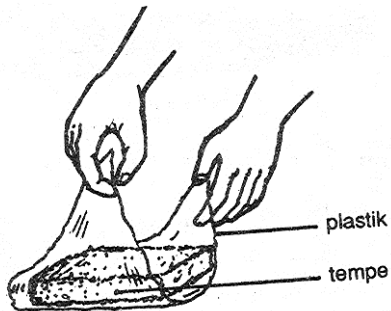
Wassen, schoonmaken

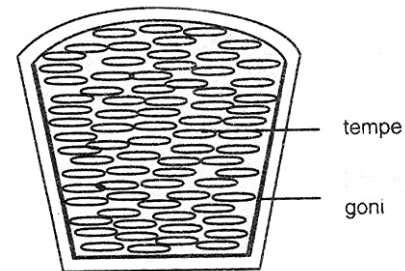
koken

Gist bijmengen

In plakken snijden, inpakken

Fermenteren in afgesloten box

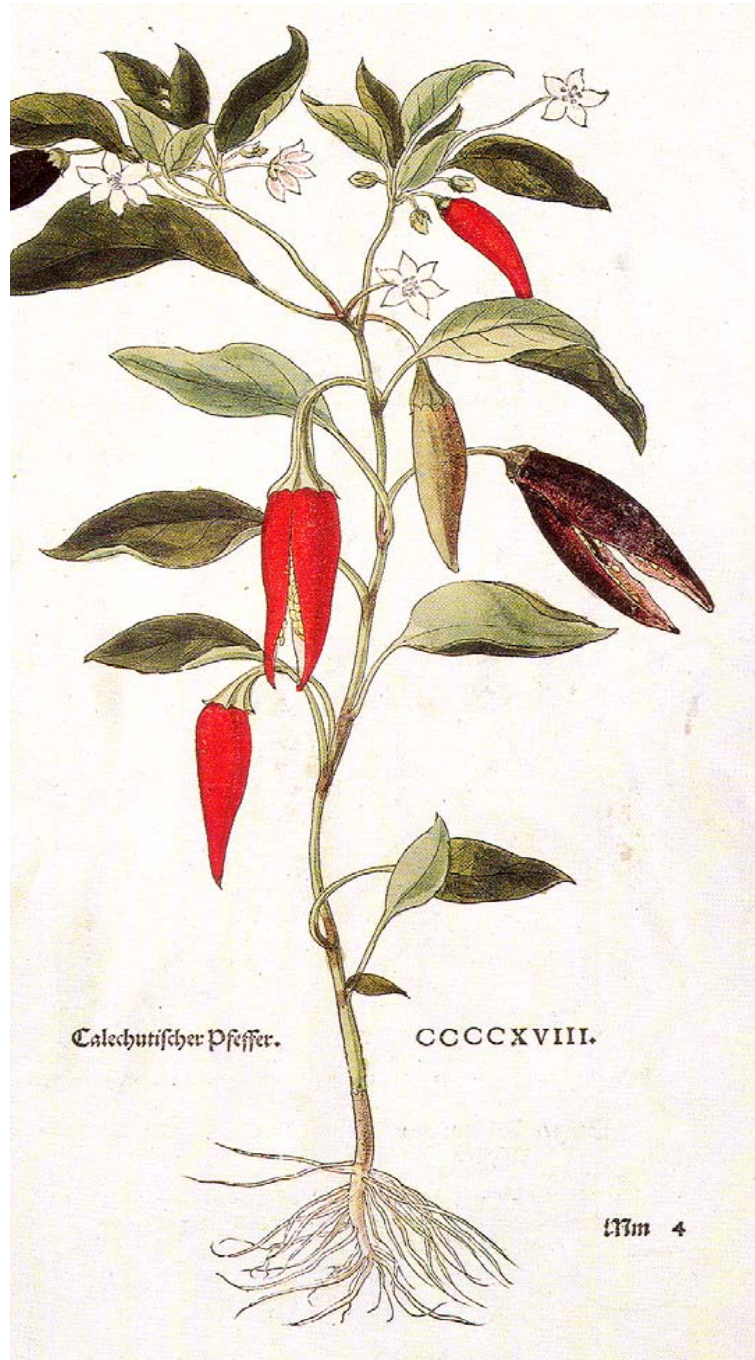
kecap

- Gemaakt van gefermenteerde zwarte sojabonen
- Chinese herkomst
- Zoute en zoete variant
- Ketchup: de Engelsen namen uit Maleisië kecap (kechap) mee en voegden er tomaten aan toe.

CAPSICUM OF SPAANSE PEPER

- Cabé, cawya
- Tabia, Spaanse peper, Capsicum
- Via Zuid Indiase haven Calicut verhandeld

Calicutse peper, 1542

Brede peper 1542

Lange peper 1542

Lange peper, Java, 2004

Naamgeving naar analoge vorm

Pinda, kacang merah

- De pinda, *Arachis hypogaea*, is inheems in Bolivia. Hij is tussen 1850 en 1900 pas in India geïntroduceerd en was waarschijnlijk ook pas laat bekend in Indonesië.
- Hij wordt wel al in de 2e druk van het Maleise kookboek van 1845 genoemd: katjang mera in sarondeng en nasie oelam.

MAIS, Jagung

- Er bestond een primitieve vorm van mais in India en ZO Azië.
- De mais met de grote kolven die wij nu kennen komt uit Mexico
- Chinezen namen Mais mee. Mais Maalsteen uit Mexico op Chinees scheepswrak uit 1423, bij Pandaman, ZW Filippijnen.
- Europeanen introduceerden mais in 18e eeuw in Azië

BLACAN/TRASI?
Chinees, inheems, beide?

Hoe gemaakt?

- Info in Rumphius. Ulewan (in Hitu), Foetus cancrorum, kleine levende vormen, lijkend op krabjes of garnaltjes, die in grote getale via de rivieren omlaag komen als de zon in Taurus is.
- Zij storten zich in zee en worden daar gevangen
- Drogen op lappen, fijnwrijven, zouten
- Resultaat: dikke bruine pasta, kan verdund worden met lime juice, gebruikt om eten erin te dippen.
- Chinezen noemen het: kecap (fout: moet trasi zijn)

Wie vingen de garnaaltjes?

- Rumphius: javanen en chinezen die bij Gresik wonen weten hoe ze te vangen.
- Zij maken een bruine pasta die zij bolacang noemen. Platte plakjes als van cake.

Trasi udang, trasi jambret

- Kleine garnaltjes, udang rebon, roodbruin.
- Larvae van garnaltjes, udang jambret, roodgrijs; mindere kwaliteit
- Trasi udang, superieur, van ongeveer 2 cm lange garnalen, gevangen voor kust Java
- Eerst koken, of anders eerst drogen, dan tot pulp stampen, drogen, weer stampen en dan rollen in cylinder vorm. Laten fermenteren.

Chinese gerechten en keukengerei

bijna alle woorden uit Hokkian/Fujian dialect, Zuid
China

Keukengerei

zie: Kong Yanzhi, Silang Budaya Tiongkok Indonesia, Gramedia, Jakarta
2005: 194-235

- Anglo, oventje
- Cawan, kommetje zonder oor
- Cikok, soeplepel
- Cobèk, vijzel
- Guci, waterkruik, drankkruik
- Pisau, mes
- Téko, waterketel
- Tékoan, aardewerken ketel om drinkwater in te bewaren
- Tong, emmer, vat
- Ue, pot van ceramiek met deksel en oren
- Mangkok, piring, kom en schotel

anglo

Kipsao, trekpot

Kipsao.

Trekpot.

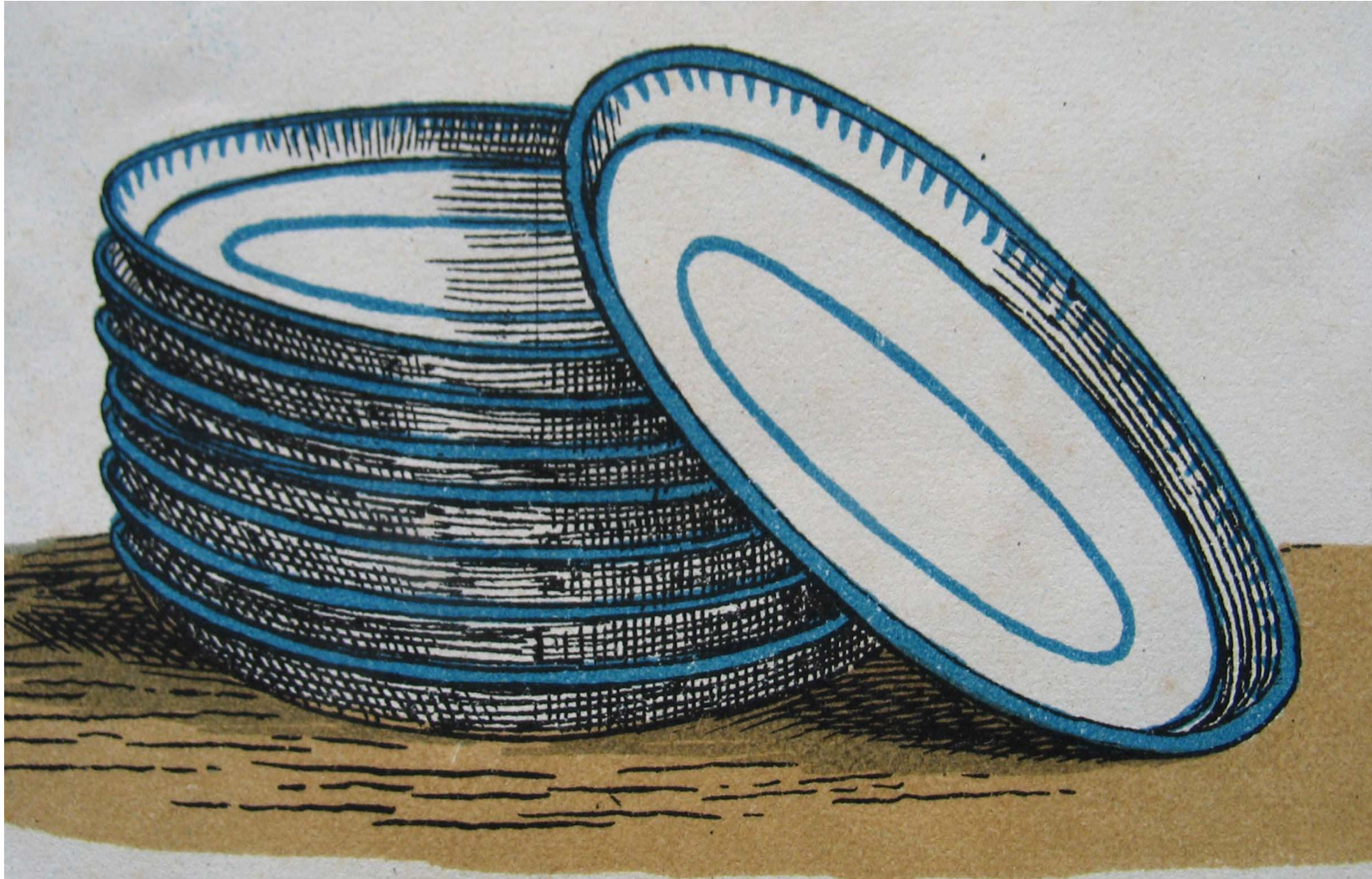
Mangkok
piring

Mangkok-mangkok.

Kom en kopje.

piring

cobèk

Gerechten, hartig

- Angsio, koken met kecap
- Bacang, soort lontong van kleefrijst met vlees erin
- Bak pao, bolletje van tarwedeeg met vlees erin, gestoomd
- Bakso, baso, vleesballetje met rijstemeel
- Kècap
- Cumi-cumi, inktvis
- Hebi, ebbi, gedroogde garnaal
- Hie, vis
- Kee, kip
- Keluyuk, vleesgerecht
- Kiemlo, varkensvlees
- Pangsit, gehakt vlees in pannekoek van tarwemeel
- Paupau, brood van tarwemeel met vlees of groente erin, gestoomd
- Puyonghai, gerecht met krab
- Siobak, gepanggangd vlees
- Siomai, soort pangsit met vlees
- Soto, soep met vlees, aardappel, etc. dat er later aan is toegevoegd
- Swikee, kikkerbiljetjes
- Tim, stomen, nasi tim

groente

- Cangkua, labu air, fles kalebas
- Capcai
- Hian, bittere groente, wormwood
- Kalian, kool, Brassica rugosa
- Kiamcai, groente in het zuur
- Kimlo, groente in soep
- Lobak, radijsachtige
- Lotek, zelfde als gado-gado
- Pecai, soort kool, Brassica oleacera
- Singkong, ubi kayu
- Tauge, spruiten van kacang hijau

Soja gerechten

- Tauci, gekookte kedelai, bewerkt met gist en gezuurd
- Tauco, gekookte kedelai, gepreserveerd met zout
- Tauhu
- Taiji, van witte kedelai
- Taujin, van rode kedelai, gekookt, klein gemaakt en gezoet
- Tauki, kedelai melk, gedroogd en daarna gegorengd
- Taukua, gedroogde tahu
- Taupia, residu/pulp van kedelai, plat gemaakt en ontdaan van olie
- Tauyu, kecap

Snoep, kwee

- Beko, van rijstemeel
- Bipang, van kleefrijst
- Cakue, van tarwemeel, gegorengd
- Hunkue, meel van kacang ijo, voor snoep
- Kuaci, gedroogde meloenpit
- Pia, dun koekje, pipia, nog dunner

bantal

Kwee dadar

mie

- Bakmi, van tarwemeel, touwvormig
- Bihun, mihun dunne mie
- Kuewtiau, brede platte mie van rijstemeel
- Kuetio, dunne platte mie van rijstemeel
- Laksa goreng, laksa cina
- Lumpia, lunpia, etc., opgerold en gegorengd
- Mi, van tarwemeel, dun
- Misoa, soorb bihun, maar fijner, van rijstemeel
- Sohun, suhun, soort mie van rijstemeel (kanji)

vruchten

- Leci, vrucht die op lengkeng lijkt
- Lengkeng, *Euphoria longana*, Chinese boom

dranken

- Cah, teh (Fujian dialect) thee
- Ceng, siroop van suikerriet
- Cincau, drank met agar-agar
- Ciu, arak
- Cuka, azijn
- Ginseng
- Kinca, stroop van suiker
- Kolesom, Koreaans ginseng
- Putau, wijn
- Samsu, arak van suikerriet of rijst

dranken

- Angciu, rode arak

PORTUGESE GERECHTEN

PORTUGESE GERECHTEN

- Pão, brood, maar bao in Chinees: gestoomd broodje met vulling
- Mantega, mantega boter
- Spekkoek
- In het Portugees overgenomen uit Indische talen: avela. Oorspronkelijk: spijs- en eetgelden voor wevers en verwers van textiel: in het Portugees: gebakken rijst

gerechten

- Karmanatje Portugees
- Laksa Portugees
- Lapias Portugees
- Piendang Saranie

dranken

- Madeira, anggoer Madeira
- Minyu = vinho, voor het eerst in 16e eeuwse OJ/Bal teksten

INDIASE GERECHTEN

Indiase gerechten

- Roti, brood
- Dupie assee
- Kari, Kari Bengala, Karie Kabab, Karie Kapiting, Kari kecap, Kari lada, Kari Malabar, Kari Padang, Kari Soodi (Saudi), Pastij Bengala

Tamil

- Kanji, rijstepap, stijfsel van rijstepap

Ceylonese gerechten

- Kari Ceijlon
- Kawee apam Ceijlon

Engelse gerechten

hartig

- Lapis Inggries
- Taart Ingries
- Barandi = brandy

Fransse gerechten

- Makaan Fransman

NEDERLANDSE GERECHTEN

HARTIG

- Frekedel
- Frikassie, firkassie
- huspot
- Kottelet
- Ham
- Karmanatje
- Kastrol = casserole
- Lapies = lapjes vlees
- Pastijl, pastel
- Ragoë
- Rollade
- Soesies
- Smoor
- stoof

groente

- Boentjies
- Kool
- peterselie
- Postelein
- Salderie
- wortel

GEBAK, TOETJES

- PANNENKOEK
- SOES
- COLLEMBIJN
- BROEDER
- Biskwiet
- Bokkerde doek
- Poeding
- taart
- wafelen

DE RIJSTTAFEL

Wanneer voor het eerst zo genoemd?

- Niets in het VOC glossarium...
- Oorspronkelijk: ronde tafel met gat in midden, waarin schaal met rijst verzonk (Van Dale).
- Citaat: Couperus, dus veel later
- Nog onderzoeken wanneer term voor het eerst genoemd wordt....

KOOKBOEKEN

- 1845 kokkie bitja, Maleis
- Men hield waarschijnlijk eigengemaakte boekjes met aantekeningen van recepten bij
- Zie bijv. recepten van Familie Zecha (2005)
- Receptenboeken tegen ziektes (rond 1880), waarin ook recepten voor ‘gerechten’, zie Van Hien (1880), Geheime recepten.